

Наталля Брэйво

Uniwersytet Warszawski

nbreyvo@yahoo.com

Паходжанне і асаблівасці ўжывання словазлучэння “цяжкая артылерыя”

Мэта дадзенага даследавання – акрэсліць агульныя і нацыянальна-культурныя рысы фразеалагічнай адзінкі (ФА) *тяжкая артылерыя* ў беларускай мове і яе адпаведнікаў у польскай, рускай, англійскай і французскай мовах, а таксама вызначыць верагоднасць і ступень іх эквівалентнасці.

Падчас рэалізацыі пастаўленай мэты ўжываліся даведнікі і энцыклапедыі, агульныя, тлумачальныя, этымалагічныя і фразеалагічныя слоўнікі. Для ўдакладнення значэнняў і некаторых адметнасцяў функцыянавання спалучэнняў выкарыстоўваліся інтэрнэт-старонкі і карпусы беларускай, польскай, рускай, англійскай, французскай моў¹.

Для таго, каб лепш акрэсліць час і асаблівасці ўзнікнення ФА *тяжкая артылерыя*, варта звярнуцца да гісторыі з’яўлення адпаведнага віду зброі, а таксама ваенных тэрмінаў для яе абазначэння ў выбраных мовах.

На тэрыторыі Еўропы першыя згадкі пра агнястрэльную зброю датуюцца пачаткам XIV ст.². Як сведчаць летапісы, падчас абароны Казані 16 сакавіка 1376 г. выкарыстоўваліся розныя віды зброі і сярод іх магла быць агнястрэльная: „Казанцы же изыдоша из града противу их, стреляюще из луков и из самострелов, а инии *гром пущающе* з града, страшаще русское воинство”³. Існуюць звесткі, што гарматы былі ўжыты, напрыклад, у 1391 г. падчас аблогі Вільні: „Того же лета Витофт Кесту-

¹ *Национальный корпус русского языка* (НКРЯ): <http://www.ruscorpora.ru/index.html> [доступ: 6.03.2019]; *Беларускі N-корпус* (БК): <https://bnkorporus.info/index.htm> [доступ: 20.03.2019]; *Narodowy Korpus Języka Polskiego* (NKJP): <http://nkjp.pl> [dostęp: 4.01.2018]; *The British National Corpus* (BNC): <http://bncweb.lancs.ac.uk.html> [date accessed: 18.01.2018].

² Мікалай Карамзін пра вынаходства пораху і з’яўленні агнястрэльнай зброі: „Французы въ 1338 году уже знали оное, и Король Английский, Эдуардъ III, въ славной битвѣ при Креси (въ 1346), разилъ неприятелей пушками”. Гл.: Н.М. Карамзин, *История государства Российского*, т. 5–6, с. 123 [online], <https://www.prilib.ru/item/450994> [доступ: 7.03.2019].

³ *Лицевой летописный свод XVI века. Русская летописная история*, кн. 9, с. 108 [online], <https://runivers.ru/lib/book19785/594267> [доступ: 6.03.2019].

тьевичь с немцы понаймав многую силу немецкую, и поиде ратью к Вилне, и не возможе взяти и възвратися в свою землю Немецкую, а литвы и немец много побиено бысть от пушек”¹.

Неабходна зазначыць, што баявая эфектыўнасць першых гармат была даволі нізкая. Спачатку яны былі замалыя, каб нанесці адчувальныя страты, а пазней некаторыя экзэмпляры адрозніваліся надзвычайнай велічынёй і вагой, у выніку чаго не апраўдваліся выдаткі на іх стварэнне. Было практычна немагчыма развярнуць гарматы падчас бою, а на працягу дня з іх можна было стрэліць толькі некалькі разоў, бо неабходны быў час на астыванне. Для іх транспартавання да месца меркаванае бітвы таксама патрабаваліся вялікія намаганні і выдаткі. У XIV ст. яшчэ не было пастаяннага войска, таму для абслугоўвання гармат наймалі людзей, абавязаных знаходзіцца пры іх неадлучна. Такім чынам, тагачасная артылерыя ашаламляла шумам, дымам і аказвала ў большай ступені псіхалагічнае ўздзеянне, чым наносіла фізічныя страты: „doprowadzono bombardy do wielkości w proporcjach i ciężkości monstrualnej tak dalece, że przez swą nieruchomość stawały się prawie niepodobnymi do użycia. Trzeba bowiem było, oprócz prochu i pewnego zasobu kul kilkocentnarowych, przewozić cały system belek <...>. Wszystko to znowu wymagało wielkiej liczby koni do transportowania i ludzi do obsługi”²; „gdy tedy działo wielkie wypalisz/ to jest wystrzelisz/ masz je chłodzić czym chłodnym/ albo ziemią okładać albo wodą oblewać/ drudzy winem chłodzą na prędkiej strzelbie”³; „A koszt strzelby takiej, niżli jej na miejsce bitwy z miejsca swego doprowadzą, jest nieoszacowany, a z małym pożytkiem <...> według której armaty miejsca sobie każdy szukać musi, a gdzie się z nią zasadzi, już jako związany na miejscu czekać musi, czekając ludzkiego nieszczęścia”⁴.

Пытанне пра паходжанне тэрміна *артылерыя* і пранікненні яго ў іншыя мовы вырашаецца аўтарамі даведнікаў і слоўнікаў неадназначна⁵.

¹ Лицевой летописный свод XVI века. Русская летописная история, кн. 10, с. 477 [online], <https://runivers.ru/lib/book19785/594250> [доступ: 6.03.2019].

² K. G ó r s k i, *Historia artylerii Polskiej*, 1902, s. 24–25 [online], <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=38020&from=publication> [доступ: 6.03.2019].

³ M. B i e l s k i, *Sprawa rycerska, 1569*, s. 75 [online], <http://hint.org.pl/hid=A3077> [доступ: 27.03.2019].

⁴ M. C h a b i e l s k i, *Sposób do ukazania obrony Korony Polskiej (1615)* [w:] T. N o w a k, *Wypisy źródłowe do historii polskiej sztuki wojennej*, z. 8 B: *Polskie wojskowe piśmiennictwo techniczne do roku 1764*, Warszawa 1961, с. 41 [online], <https://docplayer.pl/33964498-Wypisy-zrodlowe-do-historii-polskiej-sztuki-wojennej-zeszyt-osmy-b.html> [доступ: 5.03.2019].

⁵ П. Я. Ч е р н ы х, *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, т. 1, Москва 1999, с. 54; М. Ф а с м е р, *Этимологический словарь русского языка*, т. 1, Москва 1986, с. 89; *Słownik języka polskiego*, уł. pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, z. 1, Warszawa 1898, s. 61; S. B. L i n d e, *Słownik języka polskiego*, t. 1, cz. 1, Warszawa 1807, s. 29; В. У. М а р т ы н а ў [і інш.] *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, т. 1, Мінск 1978, с. 151; Walter S k e a t, *An etymological dictionary of the English language*, 1888, s. 35 [online],

На падставе прааналізаваных матэрыялаў можна зрабіць выснову, што тэрмін мог з'явіцца ў XIII ст. у французскай (напр., *artil* 'ваенная машына', *artill(i)er* 'умацоўваць пры дапамозе ваеннай тэхнікі') ці італьянскай мовах (напр., *arte* 'майстэрства', *tirare* 'страляць') і што ў XIII–XIV стст. яго часта ўжывалі для абазначэння розных відаў неагнястрэльнай зброі, а з XIV–XV стст. пачалі выкарыстоўваць для сукупнага абазначэння гармат, марцір і г. д. Таксама дапускаецца, што крыніцай тэрміна для абедзвюх згаданых моў магла паслужыць лацінская мова (напр., *arcus* 'лук', *tellum* 'страла' альбо *ars* 'майстэрства спалучаць' альбо *artillum* 'снарад, машына' і інш.¹). Далей тэрмін пачаў фіксавацца англійскімі крыніцамі (каля XIV ст.)², пазней польскімі (каля XVII стст.), затым рускімі (пад канец XVII ст.) і каля XIX–XX стст. – беларускімі³.

Дыферэнцыяцыя на большыя і меншыя гарматы, цяжкую і лёгкую артылерыю пачынае фіксавацца пісьмовымі крыніцамі прыкладна з XVI ст. У кожнай са згаданых вышэй моў у розныя часы замацаваўся адпаведнік ваеннага тэрміна *цяжкая артылерыя*. Ніжэй прыводзяцца найранейшыя са знойдзеных прыклады ўжывання тэрміна (не выключаецца верагоднасць таго, што былі і больш раннія згадванні):

<https://ia800301.us.archive.org/15/items/etymologicaldict00skeauoft/etymologicaldict00skeauoft.pdf> [date accessed: 7.03.2019]; *Dictionnaire Littré* [online], <https://www.littre.org/definition/artillerie> [consulté le: 8.03.2019]; *Ortolang* [online], <http://www.cnrtl.fr/etymologie/artillerie> [consulté le: 7.03.2019] і інш.

¹ Прыхільнікі паходжання слова *артылерыя* ад лацінскіх слоў ці асноў выказваюць шматлікія і разнастайныя версіі, напрыклад, Юзэф Якубоўскі, аўтар падручніка па артылерыі, выдадзенага на польскай мове ў 1781 г., безапеляцыйна сцвярджае, што тэрмін *артылерыя* паходзіць ад лацінскіх слоў *arte tollere*, маючы на ўвазе, па ўсёй верагоднасці, значэнне 'майстэрства знішчаць'. Гл. J. Jakubowski, *Nauka artyleryi, zebrana z najpóźniejszych autorów, napisana dla pożytku korpusu Artyleryi narodowej z rozkazu y nakładem Jego Królewskieg Mci Pana Naszego Miłosciwego do druku podana*, t. 1, 1781 [online], <http://pbc.biaman.pl/dlibra/docmetadata?id=492&dirids=1&tab=1> [dostęp: 16.03.19].

² Першыя для англійскай мовы выпадкі ўжывання тэрміна *артылерыя* зафіксаваныя ў напісаных каля 1387–1400 гг. *Кентэрберыйскіх апавяданнях* англійскага паэта Джэфры Чосара: „I shal warnestoore myn hous with toures, swiche as han castelles and othere manere edifices, and armure, and *artelries* <...>” Гл. *The Geoffrey Chaucer page* [online], <https://sites.fas.harvard.edu/~chaucer/teachslf/mel-par.htm> [date accessed: 14.03.2019]. Цытата паходзіць з *Апавядання пра Мелібэя*. Мяркуецца, што асновай для яго паслужыла французская версія (*Livre de Melibée et de Dame Prudence*, каля 1336, Renaud de Louens) напісанага першапачаткова на лацінскай мове твора (*Liber consolationis et consilii*, каля 1246, Albertani Brixienensis), але цікава тое, што ні французскі, ні лацінскі тэксты не ўтрымліваюць слова *артылерыя*. Параўн., напр. *The Tale of Melibee. An Interlinear Translation* [online], <https://sites.fas.harvard.edu/~chaucer/teachslf/mel-par.htm> [date accessed: 14.03.19] і [A. Brixienensis, *Liber consolationis et consilii*, s. 72 [online], <https://ia802707.us.archive.org/0/items/albertanibrixien00albe/albertanibrixien00albe.pdf> htm [date accessed: 15.03.19].

³ Улічваючы супольнасць палітычных, эканамічных і культурных падзей на працягу доўгіх перыядаў, можна дапусціць, што тэрмін мог трапіць у беларускую і праз польскую мову.

бел. **цяжкая артылерыя** – „Чуецца з усіх бакоў нараканне, што ў нас няма цяжкай артылерыі... і наогул парадку”; „Ах, каб нам гэткай цяжкая артылерыя, якую маюць немцы” (1914–1919) (НКРЯ);

пол. **ciężka artyleria** – „Skąd powstał dzisiejszy podział Artylerii na ciężką i na polową. Ciężka służy do fortécý, i przeciwko fortécý <...>” (1781)¹;

рус. **тяжёлая артиллерия** – „Генерал Румянцев с оставшимися полками, тяжёлою артиллерией и провиантскими магазейнами к армии прибыл” (1752) (НКРЯ); „И такъ для исполненія сего отряжены были Егерские и Гранодерские баталіоны, тяжёлой артиллеріи 8 пушекъ, и козаки сего корпуса, которые здѣсь авангардію составляли” (1792) (НКРЯ);

анг. **great artillery** (больш ранні варыянт), **heavy artillery** (з’явіўся пазней), **heavy ordnance, big gun(s)** – „The artillery is devided and differenced into greatness or Sizes royall, and into lesser sizes” (1598)²;

фр. **artillerie lourde, grosse artillerie** – “<...> de toutes les maisons qu'on avoit construites, il ne reste plus que le grand magasin devenu arsenal, dans lequel on a déposé la grosse artillerie des fortifications, et celle qui fut prise à la capitulation de Saratoga” (1801); „L'interdiction totale ne pouvait être espérée que de l'artillerie lourde mobile et de l'artillerie de campagne, seules capables d'assurer et de maintenir des résultats permanents” (1929)³.

У выніку супастаўлення кантэкстаў ужывання і слоўнікавых матэрыялаў, прысвечаных вайсковым тэрмінам **артылерыя** і **цяжкая артылерыя** ў згаданых мовах, можна зрабіць выснову, што аб’ём іх значэнняў у аналізуемых мовах больш-менш супадае:

– **артылерыя**

1. збіральная назва розных відаў зброі – механічных, кідальных, яшчэ не агнястрэльных, – якія служаць для выканання стрэлу (цяпер **артылерыя** не выкарыстоўваецца ў гэтым значэнні);

2. агнястрэльныя гарматы розных канструкцый і калібраў;

3. род войскаў з такім узбраеннем, а раней – прыслуга і начальства пры такіх гарматах;

4. навука аб агнястрэльных гарматах і іх прымяненні.

– **цяжкая артылерыя** – буйная агнястрэльная зброя (памеры і калібр у розныя часы і ў розных краінах адрозніваліся).

Што датычыць значэнняў **ФА цяжкая артылерыя**, то яны ў той ці іншай ступені разыходзяцца ў розных мовах. Разгледзім дадзенае пытанне падрабязней.

У беларускай мове **ФА цяжкая артылерыя** характарызуецца адным значэннем: „тое, што прытрымліваецца на крайні выпадак як самы дзейсны сродак для дасягнення чаго-небудзь”⁴ („Адкліканьне паслоў –

¹ J. Jakubowski, *Nauka artylerii...*, s. 218.

² *Oxford English Dictionary* [online], <http://www.oed.com/view/Entry/11226?redirectedFrom=artillery&#eid127575261> [date accessed: 14.03.19].

³ *Ortolang...*

⁴ І.А. Лепешаў, *Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы*, т. 1, Мінск 2008, с. 91.

гэта дыпламатычны сігнал. Гэта яшчэ не *цяжкая артылерыя*. Але, вядома, гэта неспрыяльны сігнал, які сведчыць аб ускладненні адносін ЕС і Беларусі”, – сказаў Дамброўскі [БК]). Усё часцей у апошнія часы пад „аргументам” у спалучэнні *здзейнічаць / кінуць цяжкую артылерыю* можа мецца на ўвазе дапамога ці проста факт прысутнасці вядомай асобы (“Пабывала ў гэтым нумары і *цяжкая артылерыя* расійскага шоў-бізнесу: Ала Пугачова, Філіп Кіркораў, Лайма Вайкуле, Ірына Алєграва” [БК]).

У польскіх слоўніках ФА *ciężka artyleria* з’яўляецца толькі напрыканцы XIX ст. Напрыклад, у *Слоўніку польскай мовы* С.Б. Ліндэ (1802) дадзенай ФА яшчэ няма. У слоўніковым артыкуле CIĘZA <...> CIĘZKI, CIĘSZKI, CIĘZEK фіксуецца вайсковы тэрмін *ciężka artyleria* і падаецца прыклад: „Artylleryą dzielą na ciężką i na polową; ciężka służy do fortesy i przeciwko fortesy”¹, але не зазначаецца, што дадзенае спалучэнне можа мець пераноснае значэнне. Праўда, у межах таго ж слоўнікавага артыкула да значэння ‘ciężki, nieruchawy, ociężały, nieskory’ прыводзіцца спалучэнне *człowiek ciężki, ociężały*² з адпаведнікам у рускай мове *мешковатый* і падаецца да яго прыклад, у якім цяжкі на пад’ём чалавек параўноўваецца са свінцом: „Wstań, nie żartuj i nie bądź tak ciężki iak ołów”³. Улічваючы: 1) значэнне існаваўшага ў польскай мове спалучэння *człowiek ciężki, ociężały*, 2) апісаныя вышэй характарыстыкі самой артылерыі і асаблівасці яе абслугоўвання (акрамя вялікіх габарытаў і калібраў, яшчэ і цяжкасці з транспартаваннем гармат да месца баявых дзеянняў і перамяшчэннем падчас бою, немагчымасць вялікай колькасці выстралаў з-за павольнага астывання, вымушанасць знаходжання пры іх вялікай колькасці людзей без асаблівай разнастайнасці дзеянняў) і 3) тое, што тэрмін *артылерыя* выкарыстоўваўся не толькі для называння розных відаў гармат, але і прадугледжваў збіральную назву людзей, якія яе абслугоўвалі, – можна выказаць меркаванне, што ФА *ciężka artyleria* ‘człowiek nieruchawy, nieskory itd.’ паўстала ў выніку таго, што значэнне спалучэння *człowiek ciężki, ociężały* было перанесенае на вайсковы тэрмін *ciężka artyleria*.

У г. зв. *Варшаўскім слоўніку польскай мовы* (1898) з пазнакай *żart* ужо пададзенае спалучэнне *ciężka artyleria* ў пераасэнсаваным значэнні: „ciężka artyleria = starzy, ociężali, nieruchawi, leniwi, kawalerowie”⁴.

¹ S.B. L i n d e, *Słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa 1807, s. 306.

² У медыцынскім даведніку XVI ст. падобная характарыстыка чалавека суадносілася з яго фізіялагічнымі характарыстыкамі і падразумявала, хутчэй за ўсё, маларухавасць і нязграбнасць: „Komu lepak panuje rureć/ albo flegma mokra a zimna/ Tacy ludzie bywają tłuści/ leniwi/ niedowcipni [...] spiący/ ciężcy [...] niemężni” [M. Siennik, *Lekarstwa doświadczone*, 1564, s. 29b [online], <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=3698> [dostęp: 27.03.2019]. У XIX ст. ужо наўрад ці адчувалася карэляцыя са станам здароўя асобы.

³ S.B. L i n d e, *Słownik języka polskiego...*, s. 29.

⁴ *Słownik języka polskiego*, uł. pod red. J. Karłowicza..., s. 61.

З больш позніх слоўнікавых дэфініцый паступова знікаюць указанні на сямейнае палажэнне і ўзрост, але ў той жа час з'яўляецца дадатковая характарыстыка някемлівасці, напрыклад: 'o kimś ościężałym, leniwym, powoli myślącym'¹. Неабходна таксама адзначыць даволі нізкую частотнасць ужывання ФА *ciężka artyleria* у дадзеным значэнні – усяго толькі 6 прыкладаў на 1006 прааналізаваных кантэкстаў з Нацыянальнага корпуса польскай мовы, што складае прыкладна адзін працэнт ("Myślenie masz raczej ciężkawe, więc wszystko by się zgadzało: *ciężka artyleria*" [NKJP]). Затое каля 40 прыкладаў ужывання (прыблізна 4%) прыходзіцца на ФА *ciężka artyleria*² ("Ja bym, oczywiście, się sprzeciwił i zaatakował babcię *ciężką artylerią* niezaprzeczalnych, bezowocnych argumentów. // Mamę więc dziś czekoladę i pełno nieporozumień dookoła. Więc najpierw *ciężka artyleria*: jaka czekolada najlepsza?" [NKJP]) і фразеалагізм *wytoczyć ciężką artylerię przeciwko komuś / czemuś*, які мае значэнне 'уżyć w dyskusji bardzo poważnych, niepodważalnych argumentów, często takich, które bezpośrednio dotyczą rozmówcy'³ ("Najpierw *wytoczono ciężką* zarzutów przeciwko kierownictwu Polskiego Związku Piłki Nożnej. // Kiedy i to nie dało rezultatu *wytoczyli ciężką artylerię*. Zaczęli rozmowę, jaka to młodzież dzisiaj jest niewychowana" [NKJP]).

У рускіх фразеалагічных слоўніках, звычайна, вылучаюцца два значэнні фразеалагічнай адзінкі *тяжелая артиллерия*: „1. шутил. о мало-подвижных, тяжелых на подъем людях; 2. о наиболее авторитетных и неоспоримых аргументах, доводах, положениях, к которым прибегают, когда в споре исчерпаны собственные доказательства”⁴. Другое значэнне ў кантэкстах значна пераважае першае па частотнасці.

Найбольш раннія, зарэгістраваныя ў Нацыянальным корпусе рускай мовы прыклады выкарыстання ФА *тяжелая артиллерия* ў значэнні 'найбольш аўтарытэтных і неаспрэчных аргументы', адносяцца да канца XIX ст. і пададзеныя прыкладамі з твораў Афанасія Фета і Усевалада Крастоўскага ("<...> на мои вопросы касательно прочности ее выздоровления <...> говорил, что рецидива может быть устранена только замужством. Собравшись с духом, я однажды, <...> *пустил в ход эту тяжелую артиллерию*, прибавляя, что если это неизбежно-необходимо, то нельзя же по заказу ловить женихов на улице, в то время когда заведомо хороший человек умирает от любви" (А.А. Фет, *Мои воспоминания*, 1862–1889; НКРЯ) // "<...> который громил и его, и Юма,

¹ *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*, pod red. S. Dubisza, t. 1, Warszawa 2006, s. 128.

² Польскія лексікаграфічныя выданні звычайна прыводзяць гэтую ФА ў межах спалучэння *wytoczyć ciężką artylerię przeciwko komuś / czemuś*, але, мяркуючы па кантэкстах, яна можа ўжывацца і асобна, са значэннямі 'непадважальныя аргументы' ці 'самыя дзейсныя сродкі'.

³ *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*, pod red. S. Dubisza, t. 4, Warszawa 2006, s. 700.

⁴ А.Н. Тихонов, *Фразеологический словарь русского языка*, Москва 2007, с. 12.

и Кардека всеми громами своего красноречия, подкрепленного *тяжелою артиллериею* различных текстов, и провидел в этом спиритизме всесветнореволюционное, зажигательное значение” (В.В. Крестовский, *Петербургские трущобы*, 1867; НКРЯ).

Цікава, што багатае на падзеі жыццё рускага паэта і празаіка У. Крastoўскага – вайскоўца, бацька якога таксама быў вайскоўцам, – звязана было ў пэўныя перыяды з Гарадзеншчынай і з Варшавай. Тое, што падчас напісання *Пецяўбургскіх трушчобаў*, пачынаючы з 1863 г., ён знаходзіўся ў Варшаве, магло б гіпатэтычна тлумачыць з’яўленне прыкладна ў гэты перыяд у рускай мове ФА *тяжелая артиллерия* ў значэнні ‘нерухавы, цяжкі на пад’ёме чалавек’ альбо ў польскай *ciężka artyleria* з падобным значэннем. У іншым творы У. Крastoўскага спалучэнне *тяжелая артиллерия* ўжыта ў кантэксце разважанняў аб мэтазгоднасці жаніцбы, што пераклікаецца са згаданым вышэй азначэннем *ciężka artyleria* з *Варшаўскага слоўніка* (1898):

– А что? не рискнуть ли и в самом деле? – повернул он прояснившееся лицо к приятелю.

– Он еще спрашивает! – возведя глаза к потолку и пожав плечами, воскликнул Снопчицкий. – Он еще спрашивает!.. О, *тяжелая артиллерия*! Да что это, ей-Богу!.. рискуй, душа моя! Прямо рискуй! – Риск благородное дело (В.В. Крестовский, *Панургово стадо*, 1869; НКРЯ).

Дадатковым аргументам на карысць меркавання, што твор У. Крastoўскага мог паслужыць крыніцай з’яўлення такога значэння ў ФА *цяжкая артылерыя*, прынамсі ў польскай мове, выступае той факт, што з дэфініцый больш позніх слоўнікаў знікаюць указанні на ўзрост і нежанатасць асобы. Дапускаем, што прычынай гэтага якраз магла быць страта асацыяцый з творам У. Крastoўскага.

Неабходна яшчэ дадаць, што ў рускіх выданнях сустракаецца і ФА *задействовать / пустить в ход тяжелую артиллерию*, якая акрамя значэння ‘пусціць у ход неаспрэчныя довады’ можа падразумяваць удзел уплывовай асобы ў вырашэнні пытання, яе моцную падтрымку ці заступніцтва. З канца ХХ ст. назіраецца павелічэнне колькасці такіх прыкладаў (“Лауда даже задействовал против простодушного американца *тяжелую артиллерию*» в лице самого Берни Экклстоуна, пожаловавшись тому на «неправильное поведение» Рейхола” (Б. Мурадов, *Интервью: Бобби Рейхол*, 2001; НКРЯ) // “Тут банальным набором средств давления не обходятся, в ход идет *тяжелая артиллерия*»: прокуратура, суды, территориальные органы Минпечати, местные избиркомы” (М. Мельников, *Экстремальная журналистика*, 2003; НКРЯ).

У англійскіх тэкстах спалучэнні *heavy artillery*, *great artillery* і *heavy ordnance* практычна не сустракаюцца ў пераасэнсаваным значэнні. Гэтую ролю на сябе ўзяла ФА *big gun(s)*, якая, па некаторых меркаваннях, з’явілася ў ЗША і ўжываецца з пачатку ХІХ ст.¹ (“Undoubtedly, the point to

¹ *Green’s Dictionary of Slang* [online], <https://greensdictofslang.com/entry/nawecha> [date accessed: 25.03.2019]; *World Wide Words* [online], <http://www.worldwidewords.org/qa/qa-big4.htm> [date accessed: 1.03.2019].

which all eyes are turned, during a certain portion of the year, is the city of Washington. *The big guns* of the nation are there – and there we have batteries of eloquence, and oratorical thunder, and, in these high times, flashes of lightning” (1834)¹. Нароўні з сінанімічнымі гэтай ФА іншымі адзінкамі, якія ўтрымліваюць слова *big*, як напрыклад: *big shot*, *big enchilada*, *big banana*, *big bug*, *big potato*, *big fish* і г. д., дадзеная ФА мае значэнне ‘важная персона, „шышка”’². Размоўныя спалучэнні *to bring out / to bring in / to bring up / to wheel in the big guns* маюць значэнне ‘выкарыстаць нейкі прыхаваны план, моцныя аргументы з мэтай пераўзыйсці супраціўніка ў спрэчцы, гульні ці саборніцтвах’ (“It is also important to decide whether the particular issue warrants *bringing out all the big guns*” [BNC]). Трэба мець на ўвазе, што вельмі часта ў якасці аргумента” выступае менавіта высокапастаўленая, уплывовая асоба (“VARIOUS political ‘*big guns*’ have appeared in the Winchester constituency to boost their party’s candidates in the election campaign” [BNC]).

У французскай мове словазлучэнні *artillerie lourde* і *grosse artillerie* выкарыстоўваюцца з пераасэнсаванымі значэннямі ‘дзейсны сродак’ і ‘аргументы’, вельмі часта ў межах спалучэнняў *sortir l’artillerie lourde*³ і *sortir la grosse artillerie*, якія маюць значэнне: ‘ужыць сродкі, аргументы (часта рашучыя ці нават жорсткія меры) для вырашэння нейкай праблемы’ (“Pour contourner la question, on a donc décidé de *sortir la grosse artillerie*. Dispersion immédiate des rassemblements non-autorisés, arrestations préventives, interdiction de manifester dans certains quartiers”⁴. “Plutôt que de tirer la sonnette d’alarme, afin d’alerter la régulation, l’UFC-Que choisir a préféré *sortir l’artillerie lourde*. «Nous avons déposé une plainte pénale pour pratiques commerciales trompeuses devant le parquet de Paris» <...>”⁵).

У якасці падсумавання неабходна зазначыць, што аб’ёмы значэнняў разгледжаных (вельмі падобных) ФА розных моў – *цяжкая*

¹ *A Peep at Washington: A leaf from the journal of an American tourist*, „The Knickerbocker, or New-York monthly magazine” 1834, vol. 3, no 6, s. 439 [online], <https://books.google.pl> [date accessed: 27.03.2019].

² Выпадак выкарыстання ФА *big guns* у значэнні ‘важная персона, „шышка”’ ў 1834 г. – найранейшы ў параўнанні з адпаведнымі ФА іншых даследуемых моў. У кожнай з моў падобнае значэнне магло развіцца самастойна, але нельга выключыць верагоднасці, што паслужыць штуршком для гэтага магло ўжыванне падобнай ФА ў англійскай мове.

³ Выказваецца меркаванне, што дадзеная ФА можа паходзіць з крыніц спартыўнай тэматыкі пачатку XX ст. Гл. J.D. L e s a y, *Sortir l’artillerie lourde*, [w:] Allumer la chaudière [online], <https://ec56229aec51f1baff1d-185c3068e22352c56024573e929788ff.ssl.cf1.rackcdn.com/attachments/original/4/8/9/002593489.pdf> [consulté le: 23.03.2019].

⁴ L. J o f f r i n, *Orwellien*, „Liberation” [online], https://www.liberation.fr/france/2019/03/18/orwellien_1716011 [consulté le: 27.03.2019].

⁵ F. B o u a z i z, *Western Union et MoneyGram dans le collimateur de l’UFC-Que choisir*, „Liberation” [online], https://www.liberation.fr/france/2018/11/27/western-union-et-moneygram-dans-le-collimateur-de-l-ufc-que-choisir_1694382 [consulté le: 27.03.2019].

артылерыя асобна і ў складзе спалучэнняў накіталт *задзейнічаць цяжкую артылерыю* ў беларускай мове, а таксама іх адпаведнікаў у польскай, рускай, англійскай і французскай мовах – могуць часткова ці цалкам не супадаць, бо на іх узнікненне і развіццё, відавочна, аказалі ўплыў гісторыя і культура кожнай з моўных супольнасцяў. Так, у польскай і рускай мовах вылучаецца значэнне ФА *тяжкая артиллерия* (якога няма ў ФА беларускай, англійскай і французскай моў), звязанае з асаблівасцямі захавання чалавека. Адначасова ў польскай ФА прысутнічае дадаткова характарыстыка разумовых здольнасцяў асобы, а ў больш старых тэкстах яшчэ могуць быць указанні на ўзрост і сямейнае становішча. Другое значэнне ФА *тяжкая артиллерия* і *задзейнічаць тяжкую артиллерию* нібы прысутнічае ва ўсіх мовах даследавання, але тут таксама варта звяртаць увагу на тое, што маецца на ўвазе: аргументы, дзеянні, жорсткія меры, прыхаваны план ці ўплыў, прысутнасць важнай асобы. Таму пры перакладзе гэтых ФА патрабуюць вельмі ўважлівага і асцярожнага падыходу.

Natalia Breyvo

The origin and usage of the word combination „*tsiazhkaja artylieryja*”

A b s t r a c t

The article attempts to outline the origin of the free and idiomatic word combination „*tsiazhkaja artylieryja*” in Belarusian and its corresponding word combinations in Polish, Russian, English and French. The history of these word combinations has influenced the creation of their semantic uniqueness, on which, in turn, the degree of their interlingual equivalence depends.